Qabul qilindi: 3-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 7-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 12-oktabr 2026-yil

QOQIO‘TDOSHLAR (ASTERACEAE) OILASI VAKILLARINING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI

Umurzaqova Gulmira Egamberdi qizi

Samarqand viloyati Bulug‘ur tumani 26-maktab biologiya o‘qituvchisi

gulmiraumirzaqova29@gmail.com | **ORCID**: 0009-0007-9328-3984

Annotatsiya. Ushbu tezisda qoqio‘tdoshlar (Asteraceae) oilasining ayrim vakillari dorivor moychechak, kalendula va bo‘yimodaronning biologik faol moddalari hamda an’anaviy manbalarda qayd etilgan qo‘llanish yo‘nalishlari umumlashtiriladi. O‘simlik xomashyosini to‘g‘ri aniqlash va xavfsiz foydalanish masalalari yoritiladi. Ish adabiyotlar tahliliga asoslangan; jadvallar qiyosiy-tahliliy xarakterga ega.

Kalit so‘zlar: Asteraceae, qoqio‘tdoshlar, dorivor o‘simliklar, moychechak, kalendula, bo‘yimodaron, biologik faol moddalar, fitoterapiya.

KIRISH (INTRODUCTION)

Dorivor o‘simliklar insoniyat tomonidan uzoq tarix davomida turli maqsadlarda ishlatilgan. Hozirgi davrda ularning kimyoviy tarkibi, biologik faolligi va xavfsizligini ilmiy asosda baholash muhim hisoblanadi. Qoqio‘tdoshlar (Asteraceae) oilasi gulli o‘simliklarning yirik oilalaridan biri bo‘lib, uning ayrim vakillari farmatsevtika, xalq tabobati va kosmetika mahsulotlarida qo‘llanadi.

Moychechak (Matricaria chamomilla L.), dorivor kalendula (Calendula officinalis L.) va bo‘yimodaron (Achillea millefolium L.) ko‘p o‘rganilgan vakillar qatoriga kiradi. Ularning gul savatchalari yoki yer ustki qismlarida efir moylari, flavonoidlar, fenol birikmalari, triterpenoidlar va boshqa metabolitlar uchrashi mumkin. Moddalar tarkibi o‘simlik turi, o‘sish muhiti, yig‘ish davri, quritish va saqlash sharoitlariga qarab o‘zgaradi.

Tadqiqot maqsadi - Asteraceae oilasining ayrim dorivor vakillarini qiyosiy ko‘rib chiqish, ularda qayd etilgan biologik faol moddalar va qo‘llanish yo‘nalishlarini

umumlashtirish hamda xavfsiz foydalanish tamoyillarini yoritish.

METODLAR (METHODS)

Ish tavsifiy adabiyot tahlili va qiyosiy umumlashtirish usullariga tayandi. Dorivor o‘simliklar bo‘yicha monografiyalar, farmakognoziya adabiyotlari va sog‘liqni saqlash tashkilotlari materiallarida berilgan ma’lumotlar asosida uch vakilning ishlatiladigan qismi, asosiy kimyoviy guruhlari va qo‘llanish yo‘nalishlari solishtirildi. Ushbu tezis doirasida laboratoriya tajribasi yoki klinik sinov o‘tkazilmagan; natijalar mavjud ma’lumotlarning umumlashtirilgan tahlilidir.

NATIJALAR (RESULTS)

Tahlil qoqio‘tdoshlar oilasining dorivorlik xususiyatlarini faqat oilaga mansublik bilan izohlab bo‘lmasligini ko‘rsatadi. Har bir tur o‘ziga xos kimyoviy profilga ega. Shu sababli o‘simlik turi, ishlatiladigan organi va xomashyo sifati aniq ko‘rsatilishi lozim.

O‘simlik turi	Ko‘proq ishlatiladigan qismi	Adabiyotlarda qayd etilgan moddalar	Qo‘llanish yo‘nalishi (umumlashtirilgan)
Moychechak (Matricaria chamomilla L.)	Gul savatchalari	Efir moyi komponentlari, flavonoidlar, kumarinlar	Yengil hazm noqulayliklari hamda teri/shilliq qavatni parvarishlashga oid an’anaviy preparatlar
Kalendula (Calendula officinalis L.)	Gul savatchalari	Triterpenoidlar, flavonoidlar, karotinoidlar	Teri parvarishi va mayda yuzaki shikastlanishlarda ishlatiladigan tashqi vositalar
Bo‘yimodaron (Achillea millefolium L.)	Gullagan yer ustki qismi	Efir moyi, flavonoidlar, seskviterpen laktonlari	An’anaviy ravishda hazm bilan bog‘liq ayrim noqulayliklarda ishlatiladigan o‘simlik xomashyosi

Jadvaldagi yo‘nalishlar umumiy ma’lumot sifatida keltirilgan va muayyan kasallikni davolash samaradorligi yoki individual qo‘llash tavsiyasi hisoblanmaydi. Preparatning ta’siri xomashyo sifati, tarkibiy qismlar miqdori, qo‘llash shakli va insonning individual holatiga bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Tahliliy jadval

Mezon	Moychechak	Kalendula	Bo‘yimodaron	Tahliliy xulosa
Xomashyo qismi	Gul savatchasi	Gul savatchasi	Gullagan yer ustki qismi	Tur va organ to‘g‘ri aniqlanishi kerak
Kimyoviy profil	Efir moyi, flavonoidlar	Triterpenoidlar, flavonoidlar, karotinoidlar	Efir moyi, flavonoidlar, seskviterpen laktonlari	Tarkib va nisbatlar turlar o‘rtasida farqlanadi
Qo‘llanish shakli	Damlamalar, tashqi vositalar	Tashqi ekstrakt va surtma shakllari	Damlamalar va o‘simlik preparatlari	Mahsulot yo‘riqnomasi va xomashyo xususiyati hisobga olinadi
Ehtiyot choralari	Asteraceae allergiyasida ehtiyot	Allergik reaksiya ehtimoli	Allergiya va dori bilan o‘zaro ta’sir ehtimoli	Homiladorlik, emizish, bolalar va surunkali kasalliklarda mutaxassis maslahati zarur
Dalillarni baholash	An’anaviy qo‘llanish va ayrim tadqiqotlar	Tashqi qo‘llashga oid manbalar	An’anaviy qo‘llanish va tarkibiy tadqiqotlar	An’anaviy tajriba klinik isbot bilan teng emas

Qiyosiy tahlildan ko‘rinadiki, uchala vakilda ham ayrim fenolik birikmalar uchrashi mumkin, biroq bu ularning ta’siri bir xil degani emas. Xomashyoni noto‘g‘ri aniqlash, haddan tashqari konsentrlangan preparat tayyorlash yoki o‘simlik vositalarini dori o‘rniga nazoratsiz ishlatish noxush oqibatlarga olib kelishi mumkin. Asteraceae oilasiga mansub o‘simliklarda allergik sezuvchanlik ehtimoli ham e’tiborga olinadi.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Dorivor o‘simliklarni o‘rganishda botanika, kimyo, farmakognoziya va tibbiyot ma’lumotlarini birgalikda tahlil qilish zarur. Botanika jihatidan tur to‘g‘ri aniqlanmasa, kimyoviy tarkib yoki qo‘llash haqidagi xulosa ishonchsiz bo‘lishi mumkin. Kimyoviy tahlil biologik faol moddalar mavjudligini ko‘rsatsa-da, ularning klinik samaradorligini yakka o‘zi isbotlamaydi. Shu bois an’anaviy qo‘llanish, laboratoriya natijalari va klinik dalillar farqlanishi lozim.

Amaliy jihatdan o‘simlik xomashyosini toza hududdan, tur xususiyatlariga mos davrda yig‘ish, begona aralashmalardan tozalash, yaxshi shamollatiladigan joyda quritish va namlikdan himoyalangan sharoitda saqlash muhim. Yovvoyi o‘simliklarni yig‘ishda muhofaza qilinadigan hududlar qoidalariga rioya etish va populyatsiyalarni kamaytirib

yubormaslik kerak.

Dorivor o‘simliklar tabiiy bo‘lgani uchun mutlaqo xavfsiz deb qaralmasligi kerak. Allergiya, homiladorlik, emizish davri, bolalar yoshi, surunkali kasalliklar yoki muntazam qabul qilinadigan dori vositalari mavjud bo‘lsa, qo‘llashdan oldin shifokor yoki farmatsevt bilan maslahatlashish zarur. Tezis individual davolash ko‘rsatmasi emas.

Konseptual diagramma

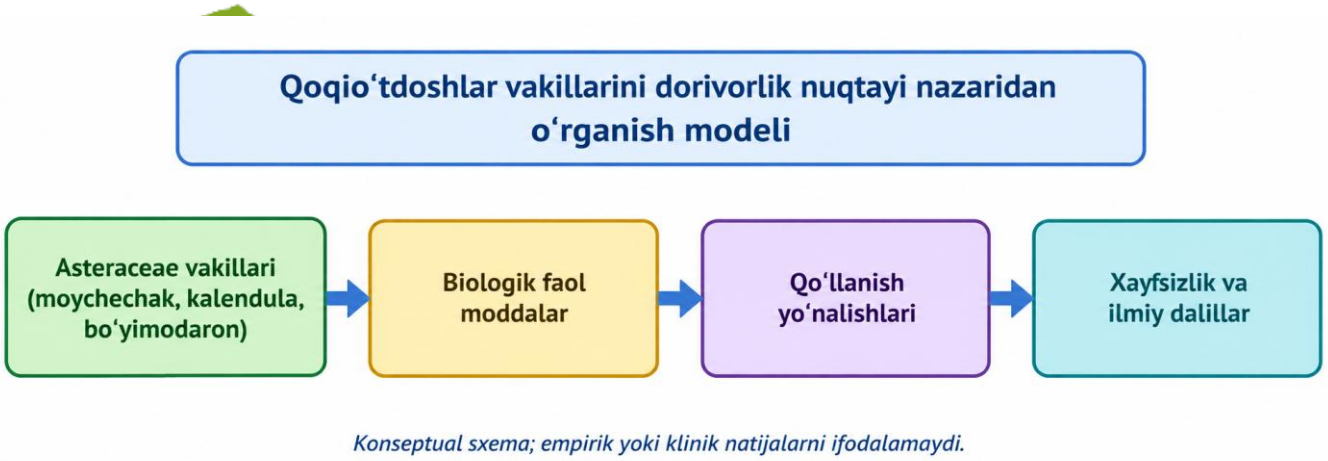

1-rasm. *Qoqio‘tdoshlar vakillarini dorivorlik nuqtayi nazaridan o‘rganishning konseptual modeli.*

XULOSA (CONCLUSION)

Qoqio‘tdoshlar (Asteraceae) oilasining moychechak, kalendula va bo‘yimodaron kabi vakillari biologik faol moddalar manbai sifatida farmakognoziya va fitoterapiyada ahamiyatga ega. Ularning qo‘llanish yo‘nalishlari o‘simlik turi, xomashyo qismi, kimyoviy tarkibi va preparat shakliga qarab farqlanadi. Dorivorlik xususiyatlarini baholashda an’anaviy tajriba bilan ilmiy-klinik dalillarni farqlash, xomashyoni to‘g‘ri aniqlash va xavfsizlik choralariga rioya etish zarur.

Amaliy takliflar: 1) dorivor o‘simlik haqida ma’lumot berishda lotincha nomi va ishlatiladigan organini ko‘rsatish; 2) xomashyoni yig‘ish va saqlash qoidalarini o‘rgatish; 3) allergiya va xavfsizlik masalalarini yoritish; 4) kelgusida mahalliy populyatsiyalar tarkibini laboratoriya tahlillari va ishonchli manbalar asosida tekshirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Health Organization. WHO Monographs on Selected Medicinal Plants. Geneva: WHO, 1999–2009.

2. European Medicines Agency (EMA). Herbal medicinal product assessment materials for Matricaria recutita L., flos; Calendula officinalis L., flos; Achillea millefolium L., herba.

3. Wichtl M. (ed.). Herbal Drugs and Phytopharmaceuticals: A Handbook for Practice on a Scientific Basis. 3rd ed. Stuttgart: Medpharm Scientific Publishers, 2004.

4. Heinrich M., Barnes J., Gibbons S., Williamson E. M. Fundamentals of Pharmacognosy and Phytotherapy. 2nd ed. Churchill Livingstone, 2012.

5. Bisset N. G., Wichtl M. (eds.). Herbal Drugs and Phytopharmaceuticals. CRC Press/Medpharm, 2001.

